

Dr. Igor Vrišer (Ljubljana)

JUGOSLOVENSKA URBANA GEOGRAFIJA U POSLERATNOM PERIODU

Kao i mnoge nerazvijene zemlje, tako je i Jugoslaviju u prošlih 25 godina zahvatila intenzivna urbanizacija, prouzrokovana u prvom redu industrijalizacijom, deagrarizacijom, migracijama stanovništva i socijalnim prestrukturiranjima. Razumljivo je da je taj svestrani proces izazvao jak interes jugoslovenskih geografa, koji se sve intenzivnije bave problematikom gradova (taj interes se konačno odražava i u organiziranju našeg simpozija). Osim toga, svesni smo da je proučavanje urbanizacije i njenih razvojnih tendencija od vanredne važnosti za razumevanje našeg daljeg društveno-ekonomskog i prostornog razvoja, utoliko više što u naše doba gradovi, ili grupe gradova povezanih međusobnom podelom rada, postaju glavni nosioci društvenog napretka, prostorne organizacije našeg društva i ekonomskog života. To su polovi i osovine modernog društva.

Tim uvodnim izlaganjem nikako ne mislim reći da se geografsko proučavanje gradova počelo tek u posleratno doba. Naprotiv, mnoge poleogeografske studije bile su izrađene ili barem započete već u vreme bivše Jugoslavije. Mnogobrojni geografski metodički pristupi zasnovani su još u tom periodu, pa smo ih posle rata samo produžavali. Dobar primer takvog povezivanja tradicije sa sadašnjicom je poznata serija naučnih radova »Naselja i poreklo stanovništva«, koju je započeo još Jovan Cvijić. Mnogobrojni radovi iz te serije o pojedinim srpskim gradovima metodički se zasnivaju na metodološkim principima kako ih je postavio J. Cvijić. U posleratnom su periodu bili na primer publikovani rezultati istraživanja u gradovima: Arilje, Guča, Stara Pazova, Raška, Kruševo, Vranje, Kosovska Mitrovica itd.¹ Objavljeni su u Glasniku etnografskog instituta Srpske akademije nauka. U slovenačkoj geografiji možemo takav kontinuitet zapaziti u naučnom radu pokojnog profesora A. Melika, naročito u njegovim morfološkim proučavanjima slovenačkih gradova, npr. studija o razvoju Ljubljane iz godine 1930. i ponovna analiza tog grada u njegovom poslednjem većem radu »Rast naših mest v povojni dobi«².

U većini primera do takvog povezivanja ipak nije moglo doći, jer zbog velikih promena u našim gradovima i gradskoj mreži nije bilo moguće upotrebljavati stare metode. Bilo je potrebno na nov, upotpunjeni i moderniji način zahvatiti aktuelnu problematiku. Osnova tih novih pristupa bili su pojedini teoretski radovi, među kojima treba spomenuti razmatranja I. Crkvenčića o koncepcijama geografskog proučavanja naselja³, I. Rubića⁴ i V. Rogića⁵ o određivanju međa gradova i njihovih uticajnih sfera, sličnu studiju I. Vrišera⁶ o geografskom proučavanju gradskih granica i gravitacije ka gradovima, a onda dalje radove S. Žuljića^{7a}, ^{7b}, S. Bakaršića⁸, I. Gi-

nićeve⁹ i V. Kokoleta^{10a, 10b} o urbanizaciji, N. Mastila^{11a} i S. Bakaršića^{11b} o nekim historijskim nasleđima u našim balkanskim gradovima, I. Vrišera¹² o kartiranju korištenja zemljišta u gradovima, o hijerarhiji urbane mreže V. Rogića¹³, o funkcionalnom klasificiranju gradskih naselja I. Vrišera¹⁴, o određivanju dostupnosti pojedinih gradova putem metode izohrona L. Gosara^{14a} itd. Među teoretske radove, konačno, ulazi i jedini dosadašnji pokušaj kraće metodologije o geografskom proučavanju gradova I. Vrišera¹⁵.

Suprotno od metodoloških radova mnogo je veći izbor konkretnih proučavanja. Među njima, pored mnogobrojnih regionalnih studija o gradovima, poseban položaj zauzimaju razmatranja o funkcijama naših urbanih središta. Karakteristično je da se taj, u stvari moderan način proučavanja gradova, u tolikoj meri učvrstio u našoj poleogeografiji. Gradske funkcije su, kao što je poznato, osnova gradskog opstanka i razvoja, pa prema tome studije o funkcionalnoj klasifikaciji gradova ulaze u sam bit urbanih naselja. Prvu takvu studiju napisao je već g. 1960 V. Đurić »Promene u naseljima u FNRJ«¹⁶ i g. 1965. i 1968. temeljito je upotpunio¹⁷. Za srpske gradove su nastale još dve detaljnije studije: A. Veljkovića¹⁸ o razvoju funkcionalne strukture srpskih gradova u razdoblju 1953—1961. i M. Radovanovića¹⁹ za A. P. Kosovo i Metohiju. Za makedonske je gradove M. Panov²⁰ izradio sličnu analizu. O slovenačkim gradovima i njihovim funkcionalnim obeležjima napisao je temeljni i do sada metodološki najbolji rad te vrste V. Kokole²¹ pod naslovom »Funkcije slovenskih mest«; I. Vrišer je drugim metodama i na drukčijem materijalu učinio, u studiji »Mala mesta v Sloveniji«²², nov pokušaj njihove funkcionalne klasifikacije. Slično je postupio V. Klemenčič u svojoj ranijoj studiji o klasificiranju naselja uopšte.²³

Interesantno je da nam pored tako mnogobrojnih studija o funkcionalnom profilu gradova još uvek nedostaje temeljitiji i širi rad o jugoslovenskom urbanom sistemu, koji bi po svojoj biti morao da bude stvarni zaključak tih naučnih razmatranja. Samo dve studije se delimično dotiču tog značajnog problema, pa ih zato nikako ne možemo smatrati konačnim rezultatom o toj problematici. To su već citirana dela V. Rogića^{13a} o »historijsko-geografskoj problematici urbane mreže u Jugoslaviji u odnosu na osobine njenog savremenog razvoja« i osvrt I. Vrišera²⁴ na jugoslovenski urbani sistem u njegovom radu o centralnim naseljima u Jugoslaviji.

U sklop istraživanja o funkcijama naših gradova ulaze i mnogobrojne studije o uticajnim sferama gradova, jer se funkcionalna uloga grada najbolje ispoljava u gravitaciji prema njemu. U srpskoj geografiji je toj problematici najviše pažnje poklonila O. Savić u svojim radovima o gravitaciji ka gradovima u dolini Velike Morave^{25a, 25b}, a i u svom poslednjom radu o Kruševcu²⁶. Mnogo se tom problematikom bavio i M. Popović u svojim regionalnim prikazima Kragujevca i Trstenika^{27a, 27b}. Č. Leši je proučavao uticaj Skoplja na Kosovo²⁸, a J. Ćirić razgraničenje uticaja Niša i Leskovca²⁹. Metodijski je među najboljim radovima te vrste studija S. Žuljića »Zagreb i okolica«³⁰, koja se ne odlikuje samo po svojoj svestranosti, nego i po dobroj teoretskoj osnovi. Za Sloveniju je izradio V. Kokole kompleksnu sliku o gravitaciji ka svim značajnijim centrima na podlozi opširne ankete. Rad je izašao u zbirci »Zelene sveske« sekretarijata za urbanizam SRS³¹.

U sklop izučavanja gradskih funkcija i njihovih uticajnih sfera ulaze i neke posebne studije koje se bave pojedinim problemima gradske opskr-

be, kao npr. opskrba mlekom Ljubljane i Maribora^{32a, b}, ili studije koje istražuju kakva je povezanost grada sa okolicom na osnovu saobraćajnih veza i izohrona, npr. za Beograd rad J. Ilića i Lj. Sretenovića^{33a, b} i O. Savić³⁴, ili opet u kakvom opsegu i odakle dolaze stanovnici iz okolice u grad na rad (I. Crkvenčić³⁵, V. Klemenčić³⁶, M. Friganović³⁷), ili kakva je opskrba gradova vodom (za Zagreb od J. Riđanovića³⁸).

U sledeću veliku grupu radova o našim gradovima mogli bismo svrstati studije koje se bave demografskim problemima gradova. Neke od tih proučavaju dinamiku gradskog stanovništva (J. Marković³⁹ i J. Ilić⁴⁰) i migraciona obeležja (D. Rodić i J. Ilić⁴¹), dinamiku i strukturu gradskog stanovništva (I. Ginić⁴²), ili opšte karakteristike naseljenosti i razvoj naselja (M. Ban⁴³), ili opet razvoj stanovništva u hrvatskim (S. Žuljić⁴⁴), vojvođanskim (D. Rodić⁴⁵) i slovenačkim²² gradovima, u Beogradu (S. Nikolić i M. Radovanović⁴⁶) i Ljubljani (I. Vrišer⁴⁷).

Poseban smer naučnih istraživanja pojavio se tek poslednjih godina. Po svom karakteru teško bismo ga svrstali među demografska ili morfološka istraživanja. Radi se o seriji studija o socijalnoj strukturi naših gradova, koje su nastale pod uticajem tzv. »socijalne geografije«, do sada najviše razvijene u nemačkoj i američkoj geografiji. To su radovi M. Paka o socijalno-geografskoj transformaciji nekih gradskih četvrti Ljubljane i Maribora⁴⁸, ili I. Crkvenčića o socijalno-geografskoj strukturi stanovništva perifernih delova Zagreba⁴⁹, V. Klemenčića o transformacijama u prigradskoj zoni⁵⁰ i B. Krivokapića o savremenoj društveno-geografskoj transformaciji strukture stanovništva gradske i prigradske zone Nikšića⁵¹. Treba priznati da su ti radovi po svojoj metodičkoj osnovi dosta novi i da su po svežini razmatranja mnogo doprineli daljem razvoju naše urbane geografije.

Nasuprot tom novom smeru istraživanja različiti su radovi o morfološkoj strukturi gradova uglavnom ostali u tradicionalnim okvirima, iako njihov broj nije tako malen. U tom su pogledu najviše uradili vojvođanski geografi, koji su prilično sistematski proučavali položaj, izgled i morfološku strukturu nekih banatskih gradova^{52a, b, c}, bačkih gradova^{53a, b}, pa i Novi Sad⁵⁴ i Sremsku Mitrovicu⁵⁵. Srazmerno mnogo je takvih radova i o bosanskim gradovima, pri čemu se mnogo pažnje polagalo na njihov historijski razvoj, npr. razvoj Sarajeva^{56a, b}, Travrnika⁵⁷ ili Goražda⁵⁸. Slična su istraživanja bila izvedena i publikovana i za neke srpske gradove i gradove u Makedoniji, bilo u već spomenutoj zbirci »Naselja srpskih zemalja«, bilo kao posebne studije (npr. za Leskovac⁵⁹, Beograd^{60a, b}, Užičku Požegu⁶¹, Kočane⁶², Radoviš⁶³ itd.). Neki od tih morfoloških radova bavili su se samo pojedinim gradskim elementima, npr. »čaršijom«⁶⁴ ili »kasabom«¹⁰. Među hrvatskim radovima te vrste treba u prvom redu spomenuti Žuljićev prikaz Zagreba^{65a, b}, Kurtekov Varaždina⁶⁶, Rubičev Slavenskog i Bosanskog Broda⁶⁷, a i Rogličev prikaz Rijeke⁶⁸. U Sloveniji se morfologijom gradova najviše bavio A. Melik².

Treba istaći da je ovako prikazana podela radova, kako smo je ovde naveli, dosta slobodna, jer su mnoge od pomenutih studija u stvari regionalne geografije pojedinih urbanih naselja. Tom smo podelom u prvom redu želeli istaći njihovu osnovnu orijentaciju. Gledano sa šireg staništa i zanemarujući određeno usmeravanje pojedinih radova, grupa regionalnih prikaza naših gradova je sigurno najopširnija. Među njima je najveći broj onih koji na jednostavan i popularno-naučni način prikazuju pojedine gradove. Većina tih prikaza izašla je u Geografskom horizontu,

časopisu Zemlja i ljudi i Geografskom obzorniku. Drugu veliku grupu sačinjavaju radovi iz serije »Naselja i stanovništvo, antropogeografska istraživanja«. Napokon, posebnu grupu tvore serozne regionalne analize pojedinih gradova. Među tim poslednjim, po svom karakteru svakako najznačajnijim, treba spomenuti S. Bakaršića analizu Sarajeva^{66b}, Bjelovitićev prikaz Zenice⁶⁹, J. Čirića rad o Nišu⁷⁰, S. Ilešića o Murskoj Soboti⁷¹, P. Habića o Vrhniku⁷², P. Kurteka o Varaždinu⁶⁶, J. Lojka o Škofjoj Loki⁷³, B. Radojčića o Nikšiću⁷⁴, I. Radulovića o Titogradu⁷⁵, S. Rakovčeve o Tržiču⁷⁶, M. Popovića o Kragujevcu i Trsteniku^{27a, b}, J. Roglića o Zagrebu⁷⁷, V. Rogića o Senju⁷⁸, O. Savićeve o Kruševcu²⁶, I. Vrišera o rudarskim gradovima Zagorju, Trbovlju i Hrastniku⁷⁹ i o Novoj Gorici⁸⁰, S. Žuljića o Samoboru⁸¹ i Zagrebu^{65a, b} itd.

Ovim ovlašnim pregledom dostignuća jugoslovenske urbane geografije nisu obuhvaćeni svi radovi. U prvom redu su izostala mnogobrojna dela koja su geografi izradili za potrebe urbanističkog planiranja, ali na žalost nisu bila nikad publikovana.

Na kraju se želim još ukratko osvrnuti na dosadašnji rad geografa u proučavanju naših gradova.

1. Karakteristično je da nam nedostaju teorijski i metodološki radovi, koji bi na osnovu empirijskih dostignuća omogućili nova i modernija naučna istraživanja. Treba spomenuti da zbog toga sve više zaostajemo za dostignućima svetskih geografa. Šteta je što naše kolege u urbanističkim zavodima, koji mnogo primenjuju nove metode, tako malo utiču na razvikanje naše geografije urbanih naselja. Zbog pomanjkanja teorijskih radova još uvek se previše upotrebljavaju zastarele metode, a izbegava se nova tehnika (anketiranje, upotreba kompjutera) i nove metode (upotreba matematičkih modela, uvođenje dinamičkih metoda itd.). Mislim da je to najveći nedostatak naših dosadašnjih radova.

2. Pored velikog broja regionalnih studija o gradovima nedostaju nam prikazi za celu vrstu naših najvećih gradova, npr. Skoplja, Subotice, Tuzle, stihijski. Na to ukazuje veliki broj studija o različitim malo značajnim Mostara, Maribora, Osijeka itd. Dosadašnja proučavanja tekla su skoro varošicama i mali broj temeljitih analiza glavnih središta. Mnoge od tih studija su osim toga zastarele ili su izvedene zastarelim metodama.

3. Veliki nedostatak je pomanjkanje preglednih i komparativnih studija, koje bi zahvatile celi jugoslovenski teritorij. Suviše se pridržavamo regionalnih ili republičkih granica. Za našu afirmaciju i za potrebe naše privrede bilo bi od velike koristi da se izrade određene studije za celi državni teritorij, npr. o urbanom sistemu, o razvoju urbanizacije i gradskog stanovništva, o pojedinim morfološkim elementima u našim gradovima (npr. o tlocrtu, iskorištavanju tla) itd. Bez takvih analiza nećemo nikad uspešno pristupiti izradi geografskog atlasa Jugoslavije, a i korisnici geografskog materijala i naših rezultata stvorice pogrešno mišljenje o našim dostignućima.

4. Više bismo se morali baviti i specijalnim problemima gradova, npr. pitanjima vodoopskrbe, komunalnih uređaja, zemljišne rente, industrije u gradovima, lokalnim saobraćajem itd. Takvih radova je bilo dosad i suviše malo. Sigurno je da rad na tim problemima zahteva šire poznavanje problematike i poznavanje dostignuća drugih naučnih disciplina, ali to nas ne sme sprečiti da na tome ne radimo. Čini se da smo često premalo upoznati s dostignućima drugih nauka koje se bave gradovima, pa to otežava konstruktivniji doprinos geografa urbanizmu, i praksi uopšte.

Literatura:

- 1) Barjaktarović M., Arilje, Glasnik etnografskog instituta, 1953-54; Barjaktarović M., Guća, Glasnik etnografskog instituta, 1953-54; Kumar Ž., Stara Pazova, Glasnik etnografskog instituta, 1953-54; Petrović P., Raška, Glasnik etnografskog instituta 1953-54; Trifunoski J., Varošica Kruševo, Glasnik etnografskog instituta, 1955-57; Trifunoski J., Vranje, Glasnik etnografskog instituta, 1954; Urošević A., Kosovska Mitrovica, Glasnik etnografskog instituta, 1953-54.
- 2) Melik A., Rast naših mest v novi dobi, SAZU, 1964.
- 3) Crkvenčić I., Suvremene koncepcije geografskog proučavanja naselja, Cvijićeve zbornik, 1968.
- 4) Rubić I., Geografsko određivanje okolice gradova, Geografski glasnik, 1950.
- 5) Rogić V., Problemi izbora i primjena metoda za određivanje međa naših gradova, Zbornik radova V. kongresa geografa, 1959.
- 6) Vrišer I., Geografska izhodišća pri omejevanju mest in njihovih vplivnih območij, Geografski vestnik, 1965.
- 7) a. Žuljić S., Šira društvena definicija urbanizacije i njeno značenje kao faktora razvoja, Ekonomski pregled, 1968.
b. Žuljić S., Predstoji li našoj zemlji intenzivna urbanizacija, Komuna, 1957.
- 8) Bakaršić S., Pojava i uzroci urbanizacije u Bosni i Hercegovini, Zbornik radova V. kongresa geografa, Cetinje, 1959.
- 9) Ginić I., Demografski aspekt urbanizacije, Institut društvenih nauka, 1967.
- 10) Kokole V., Modeli urbanizacije kot osnove za njen koncept, Urbanizem, 1966. Kokole V., Značaj procesa urbanizacije Slovenije, Geografski Obzornik, 1963. Kokole V., Trendi urbanizacije v Ljubljanskem okraju, 1964.
- 11) a. Mastilo N., Kasaba kao vrsta naselja, Geografski pregled, 1959;
b. Bakaršić S., O nekim društvenim faktorima u izgledu i teritorijalnom razvitku bosansko-hercegovskih gradskih naselja, Zbornik VI. kongresa geografov FLRJ, 1962.
- 12) Vrišer I., Kartiranje izrabe tal v urbanih područjih, Geografski vestnik, 1966.
- 13) Rogić V., Historijsko-geografska problematika urbane mreže Jugoslavije u odnosu na osobine njenog suvremenog razvoja, Cvijićeve zbornik, 1968. Rogić V., Prostori makroregionalnog centraliteta Zagreba, Rijeke, Splita i Osijeka u odnosu na regionalizaciju ekonomskog programiranja, Zbornik na VIII kongres na geografite od SFRJ, 1968.
- 14) a. Vrišer I. O funkcijski klasifikaciji mest, Geografski vestnik 1968.
b. Gosar L., Določevanje dostopnosti do centrov, Urbanizem, 1964.
- 15) Vrišer I., Uputstva za proučavanje geografije gradova, 1959.
- 16) Đurić V., Promene u naseljima u FNR Jugoslaviji, Naselja i poreklo stanovništva, 36, 1960.
- 17) Đurić V., Dinamika porasta populacije i funkcionalno diferenciranje jugoslovenskih gradova, Zbornik radova Prir.-Mat. Fakulteta, 1965. Đurić V., Uticaj ekonomsko-geografskih činilaca na razvitak gradova u Jugoslaviji, 1966. Đurić V., Opšti pristup funkcionalnoj klasifikaciji gradskih naselja u SR Srbiji, Geographical Papers, 1, 1970.
- 18) a. Veljković A., Opšte promene ekonomske strukture stanovništva u naseljima većim od 10.000 stanovnika u užoj Srbiji, Vojvodini i Kosmetu, period 1953—1961, 1966.
b. Metod za proučavanje promena struktura mreže gradova, Sociološki aspekti izgradnje gradova u Jugoslaviji, Simpozium, 1967.
c. Mreža gradova u Užoj Srbiji, Vojvodini i Kosovu, Jugoslovenski institut za urbanizam i stanovanje, 1969.
- 19) Radovanović M., Prilog problemu ekonomsko-geografske klasifikacije naselja AP Kosovo i Metohija, Zbornik radova Prir.-mat. Fakulteta, 1967.
- 20) Panov M., Funkcionalni razvitak gradova u Makedoniji u uslovima socijalističke izgradnje, Glasnik Srpskog Geografskog društva, 1966.
- 21) Kokole V., Funkcije slovenskih mest, Geografski vestnik, 1962; Kokole V., Funkcije slovenskih mest, Urbanizem, 1964.
- 22) Vrišer I., Mala mesta v SR Sloveniji, 1969.
- 23) Klemenčić V., Problemi gospodarsko-geografske klasifikacije slovenskih naselij, Geografski vestnik, 1960.
- 24) Vrišer I., Centralna naselja v Jugoslaviji, Ekonomska revija, 1968; Vrišer I., Centralna naselja u Jugoslaviji, Zbornik na VIII kongres na geografite, 1968.

- 25) Savić O., Uticajna sfera Aleksinca i njegove osobine, Posebna izdanja SAN, 1958;
Savić O., Uticajne sfere gradova u dolini Velike Morave, Posebna izdanja SAN, 1955.
- 26) Savić O., Kruševac, 1970.
- 27) Popović M., Kragujevac i njegovo privredno područje, Posebna izdanja SAN, 1956;
Popović M., Trstenik i njegova okolina, 1965;
- 28) Leši Ć., Uticajna sfera Skoplja na krajeve Kosova i Metohije. Zbornik na VIII kongres na geografite, 1968.
- 29) Ćirić J., Teritorijalno razgraničenje uticaja Leskovca i Niša, Leskovački zbornik, 1964.
- 30) Žuljić S., Zagreb i okolica, Geografski glasnik, 1964 i 1965.
- 31) Kokole V., Gravitacijska jedra v Sloveniji, Zeleni zvezki, Sekretariat za urbanizem, 1965;
Kokole V., Gravitacijska območja slovenskih mest in centralnih krajev, Zeleni zvezki, Sekretariat za urbanizem, 1968.
- 32) a. Vreča Z., Oskrba Ljubljane z mlekom, Geografski vestnik, 1953;
b. Zupančič J., Preskrba Maribora z mlekom, Geografski vestnik, 1953.
- 33) Ilić J., Sretenović L., Intenzitet gradskog saobraćaja i izohrona karta Beograda, Zbornik radova Geografskog zavoda, 1961;
Ilić J., Sretenović L., Saobraćajna funkcija i povezanost Beograda sa okolicom, Zbornik radova Prir.-Mat. Fakulteta, 1962.
- 34) Savić O., Izohrona i izotelna karta okoline Beograda, Zbornik radova Jovan Cvijić, 1962.
- 35) Crkvenčić I., Die Folgen der Urbanisierung in Jugoslawien am Beispiel der Sozial-ökonomischen Struktur der Pendler und des Stadtrandes von Zagreb, Münchner Stud. f. Sozial- und Wirtschaftsgeographie, 1968.
- 36) Klemenčić V., Dnevni priliv delovne sile v industrijska podjetja v Ljubljani v letih 1951 in 1961, Geografski vestnik, 1963.
- 37) Friganović M., Dnevno kretanje radne snage u centre primorja SR Hrvatske, Zbornik na VIII kongres na geografite, 1968.
- 38) Riđanović J., Opskrba vodom grada Zagreba, Geografski glasnik, 1964.
- 39) Marković J., Populacioni razvitak gradova Jugoslavije, Zbornik radova Prir.-mat. Fakulteta, Beograd, 1967.
- 40) Ilić J., Neke karakteristike porasta stanovništva naselja FNRJ većih od 2000 stanovnika, Zemlja i ljudi, 1963.
- 41) Rodić D., Ilić J., Dinamika i migracione karakteristike stanovništva većih naselja u SFRJ, Zbornik radova Prir.-mat. Fakulteta, 1967.
- 42) Ginić I., Dinamika i struktura gradskog stanovništva Jugoslavije, 1967.
- 43) Ban M., Opšte karakteristike naseljenosti i razvoj naselja, Jugoslovenski pregled, 1966/5.
- 44) Žuljić S., Porast gradskog stanovništva NR Hrvatske, 1960.
- 45) Rodić D., Porast stanovništva i migraciona obeležja većih naselja u Vojvodini, Zbornik za prirodne nauke, 1969.
- 46) Nikolić S., Radovanović M., Stanovništvo Beograda i okoline, Zbornik radova Prir.-mat. Fakulteta, 1962.
- 47) Vrišer I., Razvoj prebivalstva na območju Ljubljane, 1956.
- 48) Pak M., Socialno geografske transformacije nekaterih mestnih četrti Ljubljane in Maribora, Geografski vestnik, 1967;
Pak M., Sodobni procesi v preoblikovanju mestnih četrti, Zbornik na VIII kongres na geografite, 1968.
- 49) Crkvenčić I., Socijalno geografska struktura stanovništva rubnih dijelova Zagreba, Zbornik na VIII kongres na geografite, 1968.
- 50) Klemenčić V., Transformacija prigradske cone, Zbornik VII. kongresa geografa, 1964.
- 51) Krivokapić B., Savremene društveno geografske transformacije strukture stanovništva gradske i prigradske zone Nikšića, Geografski pregled, 1966.
- 52) a. Bukurov B., Geografski položaj i teritorijalni razvitak banatskih gradova, Zbornik Matice Srpske, 1954.
b. Todor M., Morfologija Vršca, Zbornik za prirodne nauke, 1962.
c. Ratković M., Morfološke crte Pančeva, Zbornik za prirodne nauke, 1962.
- 53) a. Džanić M., Morfologija Sombora, Zbornik za prirodne nauke, 1966;
b. Nandor F., Morfologija Sente, Zbornik za prirodne nauke, 1962.
- 54) Rudić-Vranić J., Morfologija Novog Sada, Zbornik za prirodne nauke, 1969.

- 55) Smuđ S., Morfološke crte Sremske Mitrovice, Zbornik za prirodne nauke, 1962.
- 56) a. Aligrudić V., Teritorijalno širenje Sarajeva, Geografski pregled, 1962;
b. Bakaršić S., Geneza Sarajeva, Geografski pregled, 1966.
- 57) Papić K., Položaj i teritorijalni razvitak Travrnika, Geografski pregled, 1960.
- 58) Živojević R., Goražde u prošlosti i danas, Sarajevo, 1964.
- 59) Čirić J., O nekim karakteristikama i problemima razvoja gradskog organizma Leskovca, Leskovački zbornik, 1965.
- 60) a. Radovanović V., Geografski položaj i teritorijalni razvitak Beograda, Zbornik radova Prir.-mat. Fakulteta, 1960;
b. Vasović M., Neki aspekti geografskog preobražaja Beograda od 1945—1965, Glasnik srpskog geografskog društva, 1966.
- 61) Simović R., Uzička Požega, Zbornik radova Prir.-Mat. Fakulteta, 1954.
- 62) Trifunski J., Kočane, Geografski pregled, 1964-65.
- 63) Trifunski J., Varošica Kruševo, Glasnik etnografskog instituta, 1955-57.
- 64) Kostić C., Postanak i razvitak »čaršije«, primer »čaršije« Bajina Bašta, Glasnik etnografskog instituta, 1955-57.
- 65) a. Žuljić S., Osnovni problemi razvoja Zagreba, Zbornik VII. kongresa geografa, 1964.
b. Žuljić S., Vrednotenje geografskog položaja kao faktora razvoja grada Zagreba, Geografski glasnik, 1969.
- 66) Kurtek P., Varaždin, Geografski glasnik, 1964.
- 67) Rubić I., Slavonski i Bosanski Brod, 1953.
- 68) Roglić J., Rijeka, Kongres geografa Jugoslavije, 1950.
- 69) Bjelovitić M., Zenica i njena okolina, Akademija nauka i umjetnosti BiH, 1968.
- 70) Čirić J., Savremeni geografski problemi Niša, disertacija, 1961.
- 71) Ilašić S., Pregled razvoja Murske Sobote, Geografski zbornik, 1959.
- 72) Habić P., Vrhnika, Geografski zbornik, VII, 1962.
- 73) Lojck J., Razvoj mestne aglomeracije Škofje Loke v zadnjih sto letih, Geografski vestnik, 1967.
- 74) Radojčić B., Nikšić, Zbornik radova V. kongresa geografa, 1959.
- 75) Radulović I., Titograd — prošlost i razvitak, Zbornik radova V. kongresa geografa, 1959.
- 76) Rakovec Lipoglavšek S., Tržič, Geografski zbornik, II., 1956.
- 77) Roglić J., Zagreb, die Grundlagen und das Wesen seines schnellen Wachstums, Mitt., Oesterr. Geog. Gesellschaft, 1963.
- 78) Rogić V., Senj, Geografski glasnik, 1952-53.
- 79) Vrišer I., Rudarska mesta, Zagorje, Trbovlje in Hrastnik, 1963.
- 80) Vrišer I., Nastanek in razvoj Nove Gorice, Geografski vestnik, 1959.
- 81) Žuljić S., Samobor, Geografski glasnik, 1952-53.

Dr. Igor Vrišer (Ljubljana)

POST-WAR URBAN GEOGRAPHY IN YUGOSLAVIA

During the last 25 years Yugoslavia — just as many other underdeveloped countries — was affected by intensive urbanization which was triggered off mainly by industrialization, de-agrarization, migration and social restructuring. It was natural that this conscious process provoked an intense interest among Yugoslav geographers who are more and more preoccupied with urban problems. Our symposium is, in fact, an expression of this concern. We are, moreover, aware that the research on urbanization and on its evolutionary tendencies is of utter importance for the understanding of our subsequent socioeconomic and spatial development; in particular, because nowadays the cities — or groups of cities interrelated by the division of labour — have become the principal bearers of social

progress, of spatial organization of the society and of its economic life. They are the poles and axes of modern society.

The purpose of my introductory words is in no ways a statement that geographical urban research has started only in the postwar period. On the contrary, many »poleogeographic« studies were carried out or at least started already during the time of pre-war Yugoslavia. Many geographical methods and approaches were really conceived even during that time and were later only continued to be applied. A good example of such a linkage of tradition with contemporary problems is the well-known series of studies under the title »Naselja i poreklo stanovništva« (The settlements and the origin of their population) sponsored already by Jovan Cvijić. Many monographs in that series, pertaining to particular Serbian towns were conceived, as far as methodology was concerned, on the principles laid down by Cvijić. The studies edited after the war (in that series) refer to towns of Arilje, Guća, Stara Pazova, Raška, Kruševo, Vranje, Kosovska Mitrovica, etc. and were published in the »Glasnik etnografskog instituta« (The Journal of the Ethnographical Institute) of the Serbian Academy of Sciences.¹ Among Slovene geographers the continuity in research can best be traced in the studies of the late professor A. Melik, in particular in those concerned with urban morphology (e. g. the study on the growth of Ljubljana, published in 1930 was reconsidered and expanded in his last major book on »the growth of our towns in the post-war period.«²)

In most cases, however, no much continuity could have been established because very substantial changes in our towns and in their network made the use of traditional methods impossible. It was necessary to tackle the current problems with new, improved and more modern tools. The basis for such techniques and approaches were some theoretical studies among which several should be referred to: I. Crkvenčić's on the concepts of the geographical research of settlements³, I. Rubić's⁴ and V. Rogić's⁵ on the identification of city boundaries and of their spheres of influence; a similar study by I. Vrišer about the urban perimeters and the gravitational pull of towns⁶. Further studies to be mentioned are those by S. Žuljić^{7a, 7b}, S. Bakaršić⁸, I. Ginić⁹ and V. Kokole^{10a, 10b} on urbanization, those by N. Mastilo^{11a} and S. Bakaršić^{11b} on historical heritage in the towns of the Balkans; that of I. Vrišer¹² on the mapping of land-uses in cities, that on urban hierarchy by V. Rogić¹³, that on the functional classification of cities by I. Vrišer¹⁴, that on the accessibility to towns as indicated by isochrone lines by L. Gosar^{14a}, and some other. Among the theoretical studies one should also include the only attempt at a short methodology of urban geographic research by I. Vrišer¹⁵.

Many more studies, in addition to those concerned primarily with methodology, are concrete case studies. Apart from several regional studies concerned with towns, those analysing the functions of our urban centers should be mentioned. It is a characteristic feature that modern functional approach found a wide acceptance in Yugoslav urban geography. Because urban functions represent the basis of the existence and growth of towns, the studies dealing with functional classification of cities impinge on the essence of urban settlements. The first study of this kind by V. Đurić^{16, 17} dates from 1960 (»Promene u naseljima u F. N. R. J.« — Changes in settlements of Yugoslavia); it was later expanded (in 1965 and 1968). There are two more detail studies on Serbian towns, by A. Veljković¹⁸ on the evolution of the functional structure of Serbian towns in the period 1953—1961,

and by M. Radovanović¹⁹ (about the autonomous province of Kosovo—Mehtohija). A similar analysis of the towns of Macedonia was carried out by M. Panov²⁰. The basic and methodologically most advanced research on Slovene towns was done by V. Kokole published as »The Functions of Slovene towns«²¹. A somewhat different method was applied later by I. Vrišer²², using also different kind of data (»Mala mesta v Sloveniji« — Small towns in Slovenia). The settlements of Slovenia in general were also analysed (in an earlier study on functional classification) by V. Klemenčič²³.

It is interesting to note that in spite of numerous studies concerned with the functional profile of cities, a basic and comprehensive study on the urban system of Yugoslavia as a whole, which would be — by its nature — a summarization of research done, is still lacking. There are only two studies about this important problem. As they are only partly related to the subjects as referred above, they cannot yet be considered as the final assessment of that problem area. These are the study by V. Rogič^{13a} about the »historical-geographical problems of the urban network in Yugoslavia« and reflections on the Yugoslav urban system in I. Vrišer's study on »central settlements in Yugoslavia«²⁴.

Several other studies concerned with spheres of influence of towns also fit within the research projects on the functions of our towns, as their role is best revealed by the gravitational pull they exercise. Among Serbian geographers, O. Savić (in her study of the spheres of influence of the towns in the Morava valley^{25a, 25b} and of that of Kruševac²⁶) in particular paid attention to this problem area. The same is true of the research by M. Popović on Kragujevac and Trstenik^{27a, 27b}. The impact of the gravitational pull of Skopje on the province of Kosovo was studied by Č. Leši²⁸, while J. Ćirić was concerned with overlapping of influence areas between Niš and Leskovac²⁹. From the methodological point of view, one of the best studies of this kind is that by S. Žuljić on »Zagreb and its hinterland«³⁰, which stands out not only by its comprehensiveness but also because of its theoretical base. For Slovenia a complex picture of gravitational fields of all important centers is presented, in an overview, in a report by the Secretariat for Housing and Urban Planning of Slovenia³¹.

Still within the same framework of research on urban functions and spheres influence are some studies analysing particular problems of interdependence of cities and wider areas. Thus, the milk-supply areas for Ljubljana and Maribor were identified^{32a, b}. The transportation links and isochrones for Beograd were studied by J. Ilić, L. Sretenović^{33a, 33b} and O. Savić³⁴. The commuting pattern, the size and origin of the flows to towns were studied by I. Crkvenčić³⁵, V. Klemenčič³⁶ and M. Friganović³⁷. The water-supply of Zagreb was studied by J. Riđanović³⁸.

The next large group of studies about our towns and cities is represented by those dealing with demographic problems of cities. Some of them are tackling the dynamics of urban population (J. Marković³⁹ and J. Ilić⁴⁰) and migration characteristics (D. Rodić and J. Ilić⁴¹); the dynamics and structure of urban population were studied also by I. Ginić⁴² and general characteristics of population distribution and of settlement growth by M. Ban⁴³. Some studies were devoted to population growth of urban settlements in particular regions, e. g. in Croatia (S. Žuljić⁴⁴), Vojvodina (D. Rodić⁴⁵), Slovenia (I. Vrišer²²), or in larger cities, e. g. in Beograd (S. Nikolić and M. Radovanović⁴⁶) and Ljubljana (I. Vrišer⁴⁷).

A special direction in the research appeared during the last years. The studies can hardly be classified as either demographical or morphological. This is really a series of studies about the social structure of our towns and cities which emerged under the impact of so-called »social geography« (most developed in German and American geography). The following studies belong to that group: Socio-geographical transformation of some city quarters in Ljubljana and Maribor by M. Pak⁴⁸; Socio-geographical structure of population in some peripheral areas of Zagreb by I. Crkvenčić⁴⁹; Transformations in peripheral urban zones by V. Klemenčić⁵⁰; Contemporary socio-geographical transformations of the structure of population in Nikšić and in the fringe zone by B. Krivokapić⁵¹. It is fair to say that these studies, using new methodological approaches, had a refreshing influence on further development of urban geography in Yugoslavia.

In contrast to the above mentioned direction in urban research there are several studies about morphological structure of cities which mainly stuck to traditional approaches; their numbers, however, are not small. Most of the work was done by geographers from Vojvodina, where a systematic research on site and situation, physiognomy and morphological structure of towns in Banat^{52a, b, c} and Bačka was carried out^{53a, 53b}; Novi Sad⁵⁴ and Sremska Mitrovica⁵⁵ were also included. There are also quite a few such studies for Bosnian towns, where special attention was paid to their historical evolution, e. g. for Sarajevo^{56a, 56b}, for Travnik⁵⁷ and for Gorazde⁵⁸. Similar studies were carried out and published on some towns in Serbia and Macedonia, either in the series »Settlements and Origin of Population«, or as separate papers (e. g. for Leskovac⁵⁹, Beograd^{60a, 60b}, Uzička Požega⁶¹, Kočani⁶², Radoviš⁶³, etc.). Some of these morphological studies were, in fact, concerned only with specific functional areas, for instance with »čaršija«⁶⁴ or »kasaba«¹⁰. Among studies of this group some studies on towns of Croatia should also be referred to, first of all that by S. Žuljić on Zagreb^{65a, 65b}, but also those by Kurtek on Varaždin⁶⁶, by I. Rubić on Slavonski and Bosanski Brod⁶⁷, as well as that by J. Roglić on Rijeka⁶⁸. The morphology of towns in Slovenia was mainly studied by A. Melik². It must be stressed that such a classification of urban studies as given above is rather arbitrary because many of them are really general monographs on geography of particular urban settlements. We tried in this overview to underline their basic orientation with regard to facets of urban agglomerations. If particular bias in them is neglected and a broader view is applied the group of general urban monographs is by far the most numerous. Among them, again, those being more popular and simple overviews, stand out. Most of such descriptions were published in geographical magazines like »Geografski horizont«, »Zemlja i ljudi« and »Geografski obzornik«. The second largest group consists of studies published in the series »Naselja i stanovništvo, antropogeografska istraživanja« (Settlements and Population, research in human geography). Finally a separate group is represented by serious regional analyses of particular towns and cities. Among the latter — most important because of their character — the following studies should be mentioned: those on Sarajevo^{56b} (by S. Bakaršić), Zenica⁶⁹ (by Bjelovitić), Niš⁷⁰ (by J. Ćirić), Murska Sobota⁷¹ (by S. Ilesić), Vrhnika⁷² (by P. Habič), Varaždin⁶⁶ (by P. Kurtek), Škofja Loka⁷² (by J. Lojk), Nikšić⁷⁴ (by B. Radojčić), Titograd⁷⁵ (by I. Radulović), Tržič⁷⁶ (by S. Rakovec), Kragujevac and Trstenik^{27a, 27b} (by M. Popović), Zagreb⁷⁷ (by J. Roglić), Senj⁷⁸ (by V. Rogić), Kruševac²⁶ (by O. Savić), Nova Gorica⁸⁰ (by I. Vrišer), Samobor⁸¹

(by S. Žuljić), Zagreb^{65a, 65b} (by S. Žuljić), that on the agglomeration of three mining towns of Zagorje—Trbovlje—Hrastnik⁷⁰ (by I. Vrišer); some more could be added.

This summary survey of the achievements of the Yugoslav urban geography is not an all inclusive one. Many research tasks done by geographers and carried out within the urban planning agencies, which could not have been published, have been omitted, as they are not available for public review.

Finally, we would try to summarize in short the main problems in Yugoslav urban geography in the following statements:

- Theoretical and methodological studies are still meagre and, as a consequence obsolete methods are still used in research; also, a certain hesitation to use new techniques and new methods, now widely used in research elsewhere, can be observed.
- In spite of numerous monographs and regional studies, the comprehensive urban geographies of some major and most important cities are still lacking. There was, in the past, far too great an emphasis on studies concerned with numerous small towns.
- Largely missing are general comparative studies of the urban phenomenon in the country as a whole.

Little attention is paid to certain special problems of towns and cities (e. g. water-supply, manufacturing in cities, land rent, etc.).